

Násilí, předsudky a lidé s postižením: Uvedení do výzkumu disablistických trestných činů z nenávisti*

VÁCLAV WALACH^{***}

In IUSTITIA, Praha / Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita

Violence, Bias and People with Disabilities: An Introduction to Disablist Hate Crime Research

Abstract: Violence against disabled people has recently been recognised as an important, albeit neglected research topic. Drawing attention to violence motivated by anti-disability bias, this article offers an introduction to research on disablist hate crime. First, it presents a conceptualisation of hate crime and explains such concepts as disablism and ableism. Second, it discusses the concept of disability/disablist hate crime and analyses four areas that reflect the multifaceted nature of disability hate crime research and the social applications of the concept, ranging from conceptual issues to empirical findings, to political implications. These issues are: (1) vulnerability (a strongly criticised belief that people with disabilities are susceptible to victimisation because of 'their' disabilities); (2) invisibility (the under-representation of disablist violence in police statistics); (3) risk (individual and social factors that produce situational vulnerabilities to disablist hate crime); and (4) intervention (measures suggested to prevent disablist hate crime, including the hate crime legislation). Possible future directions of research are outlined in the conclusion.

Keywords: disability, violence, disablist hate crime, disablism, ableism

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 2: 157–185

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.012>

* Studie vznikla s podporou Stipendia Husovy nadace – Programu pro Českou republiku a Slovenskou republiku, uděleného autorovi v roce 2021, a za finanční podpory Evropské unie v rámci projektu REFRESH – Research Excellence For REgion Sustainability and High-tech Industries, reg. č. CZ.10.03.01/00/22_003/0000048, prostřednictvím Operačního programu Spravedlivá transformace. Autor děkuje Petru Kupkovi za připomínkování rukopisu, Benjaminu Petruželkovi a Kláře Kalibové za debaty o konceptu trestných činů z nenávisti a jejich disablistické variantě, Kateřině Kolářové za diskusi o možnostech překlada terminologie z oboru *disability studies* a dvěma anonymním recenzujícím, bez jejichž posudků by tento článek nevypadal, jak vypadá.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Václav Walach, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratská 16, 702 00 Ostrava, e-mail: vaclav.walach@gmail.com.

© Autor, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Úvod: k sociálněvědnímu výzkumu násilí v kontextu „postižení“¹

Násilí představuje obtížně definovatelný společenský jev, což se odráží v širší disciplín, které se jím zabývají (Dwyer, 2022; Krook, 2020). Podle Walby (2012) je násilí jedním z klíčových sociologických témat, jež nelze převést či redukovat na jiná témata související s analýzami moci, státu, politiky, ekonomiky, kultury nebo symbolů, jakkoli s nimi úzce souvisí. Připustíme-li, že násilí jakožto specifická forma donucení má svébytný charakter, neznamená to, že bychom odhlíželi od historicity dané kategorie: „[E]mpirické formy a společenské projevy násilí musí být vždy nahlíženy ve vztahu ke genezi sociálních významů a legitimních forem kontroly sociálního jednání.“² (Hartmann, 2017, s. 4) Jinými slovy, to, co je považováno za násilí, lze chápat jako průběžně ustavovaný výsledek společenského konfliktu v oblasti kulturní produkce významu. Označit něco za násilí představuje ve své podstatě politický akt, jímž dochází k přerýsování hranic mezi přípustným a nepřípustným. To se týká interpersonálního násilí, jehož minimalistická definice pracuje s konkrétním pachatelem a jeho intencí dopustit se na druhém fyzické či psychické újmy. Platí to ale také pro strukturální, kulturní a symbolické násilí, která odkazují k reprodukci sociálních nerovností a jejich legitimizaci jakožto přirozeného stavu věcí a poškozování určité společenské skupiny skrze omezování možností svobodného rozvoje jejich příslušníků (Krook, 2020, s. 97–103).

Lidé s postižením byli a jsou vystaveni všem výše uvedeným formám násilí, od vyšší míry chudoby, společenské stigmatizace a diskriminace přes segregaci a institucionalizaci až po sterilizaci a fyzickou likvidaci (Barnes, 2010; Waxman, 1991). V rámci *disability studies* se pozornost soustředila spíše na strukturální, kulturní a symbolické násilí. Interpersonální násilí, přestože byla jeho existence dlouhodobě známa, se stalo významným výzkumným tématem teprve v posledním desetiletí (Hanisch, 2015). Klíčovou roli v tom sehrály přehledové studie

¹ Pojem „postižení“ je v této studii používán jako ekvivalent anglického termínu „disability“, tedy ve významu společenského znevýhodnění, jemuž čelí lidé, jejichž těla jsou v určitých společnostech konstruována jako odlišná, resp. nezpůsobilá (Kolářová a Herza, 2019). Jinými slovy, toto znevýhodnění nijak automaticky nevyplývá z určitých forem tělesnosti; je sociálně konstruované, stejně jako jsou konstruované normy (a režimy ne/způsobilosti) stanovující, která těla jsou považována za normativní („normální“) a která za nenormativní („nenormální“), což má pro jejich nositele specifické důsledky. Zároveň uznávám, že „disability“ lze jako „postižení“ překládat jen nedokonale, neboť slovo „postižení“ a zvláště „zdravotní postižení“ se v českém kontextu zdá až příliš svázáno s medicínským chápáním postižení (viz níže), a někteří jej i proto mohou vnímat jako pojem stigmatizující (srov. Kolářová, 2012). V tomto ohledu se jako morálně přijatelnější varianta jeví neologismus „disabilita“, nicméně nahrazení „postižení“ tímto termínem má zase to úskalí, že zatemňuje skutečnost, že v Česku se řada lidí *identifikuje* jako lidé s(e zdravotním) postižením, aniž by tuto identitu pojímali medicínsky (viz např. KVOP, 2020). Pro větší jazykovou pestrost používám v tomto textu pojmy „postižení“ a „disabilita“ jako synonyma, která odkazují k výše popsanému společenskému znevýhodnění.

² Všechny pasáže z anglicky psaných zdrojů jsem do češtiny přeložil sám.

Světové zdravotnické organizace, které poukázaly mj. na to, že lidé s disabilitou jsou častěji viktimizováni než lidé bez disability, že ženy s postižením jsou viktimizovány častěji než muži s postižením a že riziko viktimizace je zvláště vysoké mezi lidmi s duševním a mentálním znevýhodněním (Hughes et al., 2012; Jones et al., 2012). Ačkoli výzkumy analyzované v přehledových studiích měly metodologické nedostatky (Shakespeare, 2014, s. 225–228), pozdější empirické výzkumy (např. Alhaboby et al., 2019; Dammeyer a Chapman, 2018; Emerson a Roulstone, 2014; Krnjacki et al., 2016; Mailhot Amborski et al., 2021; Temple et al., 2020) je v zásadě potvrdily, což jen prohloubilo potřebu vyrovnat se s jejich poznatky na teoretické úrovni.

Hanisch (2015) roztřídil dosavadní přístupy ke zkoumání interpersonálního násilí (dále jen „násilí“) na lidech s postižením do tří kategorií, které podle něj v zásadě odpovídají sociálnímu, kulturnímu a menšinovému modelu disability, jak je společně s relačním modelem zpracoval Goodley (2011, s. 10–18). Sociální model se vymezuje vůči medicínskému modelu, v němž je postižení chápáno jako tělesná nebo mentální vada, která má být buď vyléčena, litována, nebo eliminována. V sociálním modelu je tělesná nebo mentální jinakost upozaděna ve prospěch znevýhodnění, jež je sociálně konstruováno nad rámec omezení plynoucích z uvedené jinakosti (Barnes, 2020): „Disabilita přestává být něčím, co člověk *má*, nýbrž se stává něčím, co se mu děje“ (Swain et al., 2003, s. 23, kurzíva původní), i když by nemuselo, resp. nemělo. Nevhodným společenským uspořádáním postižený člověk je rekonstituován jako subjekt, jehož práva jsou porušována – fyzickými bariérami při pohybu v prostoru počínaje, předsudky a stereotypy o lidech s postižením a jimi motivovaným násilím konče. *Sociálním modelem* inspirované studie tedy konceptualizují násilí jako další z řady společenských bariér, které musejí lidé s disabilitou překonávat a které jsou výsledkem širších společenských struktur (např. Hague et al., 2011; Nixon, 2009).

Kulturní model překonává sociální model zpochybněním distinkce mezi biologicky danou tělesnou/mentální jinakostí a společensky konstruovaným znevýhodněním. Obojí je nemyslitelné bez širších kulturních struktur a procesů, neboť ty jim připisují specifické významy. Kulturní reprezentace ovlivňují způsoby, jimiž přemýšlíme o „ne/postižených“ či ne/způsobilých tělech, a tyto způsoby pak tvarují naše porozumění situacím, v nichž se objevují. V populární kultuře např. bývá „postižení“ využíváno jako metafora „zlověstného, zlého, bezbožného, nedostatečného, statečného, fragmentovaného či neživotaschopného“ (Goodley, 2011, s. 15). V kontextu násilí tyto metafory konstituují „postižená“ těla jako zvláště nebezpečná i zvláště zranitelná, v každém případě odchylná od těla, které je v daném kontextu považováno za normální. *Poststrukturalistický* přístup rozumí násilí na lidech s postižením jako projevu „rozporuplných diskurzů o dis/abilitě, které jsou v současných společnostech hluboce zakořeněny“ (Goodley a Runswick-Cole, 2011, s. 604) a které reprezentují tělesnou/mentální jinakost jako nenormální. Za násilné jsou považovány veškeré interakce působící napadenému člověku s postižením újmu, ať už byla druhou stranou zamýšlena, nebo nikoli. Příkladem druhého může být „přísně regulovaný charakter škol“ založený na „idealizované

představě přizpůsobivého dítěte“ (Goodley a Runswick-Cole, 2011, s. 610) a z toho plynoucí trestání těch, kteří danému ideálu pro svou jinakost neodpovídají.

Minoritní model je založený na představě, že lidé se zdravotním postižením tvoří menšinovou společenskou skupinu, jejíž práva jsou pošlapávána. Pojítkem, z nějž povstává vědomí skupinové příslušnosti a sounáležitosti, je sdílená zkušenost se společenskou marginalizací a útlakem. Zatímco sociální model vznikl ve Velké Británii, minoritní model se rozvíjel především ve Spojených státech amerických. Pod vlivem hnutí za občanská práva se hnutí za práva lidí s postižením soustřeďuje na kampaně za antidiskriminační legislativu, zapojování lidí s postižením do rozhodovacích procesů a budování jejich pozitivní identity. Přístup rámovaný konceptem *trestných činů z nenávisti (hate crime)*, resp. nenávistných projevů (*hate speech*)³ tomuto modelu odpovídá svým akcentem na společensky podmíněné předsudky o lidech s disabilitou, v jejichž důsledku dochází k napadení jedné osoby druhou jakožto příslušnice této stigmatizované skupiny (srov. Sherry, 2013, s. 82).

I když se výše představené přístupy v řadě ohledů překrývají, tato studie se primárně soustřeďuje na trestné činy z nenávisti. Jejím cílem je představit dosavadní výzkum trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení (*disability hate crime*), resp. disablistických trestných činů z nenávisti (*disablist hate crime*, obojí dále jen jako „DTČN“).⁴ Motivováno to je třemi důvody. Zprvce, koncept DTČN v současném akademickém diskurzu představuje patrně nejčastější označení násilí na lidech s disabilitou, které je motivováno předsudky, přičemž důraz na pohnutku umožňuje prozkoumat předsudky o lidech s postižením jako specifický faktor vzniku násilného jednání (Thorneycroft, 2017, s. 28). Zadruhé, koncept DTČN má svou relevanci mimo akademickou obec (Jenness a Grattet, 2004). I když DTČN rozeznává jen malá část států, v jejich tematizování a řešení se angažuje Evropská unie (FRA, 2015) a Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (ODIHR, 2016), které mají vliv na právní úpravu členských států a praxi orgánů trestněprávní kontroly. Nedávná iniciativa Evropské komise o začlenění trestných činů z nenávisti mezi tzv. zločiny EU zahrnuje vytvoření jednotné definice tohoto typu kriminality. Podpoří-li Rada EU a Evropský parlament tuto iniciativu, vznikne členským státům povinnost harmonizovat svou legislativu. Pro Česko by to mohlo znamenat kriminalizování mj. DTČN (Peršák, 2022).

Posledním důvodem je snaha o posílení dosavadního zkoumání násilí na lidech s disabilitou v českém prostředí. Nedávná šetření nevládní organizace In IUSTITIA ukázala, že ani tomuto kontextu se násilí a předsudečné násilí nevyskytují.

³ Nenávistné projevy spočívající v hanobení některých společenských skupin nebo podněcování k nenávisti vůči nim nejsou kriminalizovány ve všech zemích s protinenávistnou legislativou (Sherry, 2013, s. 82). V tomto článku budou chápány jako součást trestných činů z nenávisti mj. proto, že české trestní právo tyto skutkové podstaty obsahuje.

⁴ Za konzultaci při vytváření překladu pojmosloví vztahujícího se k DTČN děkuji Kateřině Kolářové.

hýbají. Z šetření přímo mezi lidmi s postižením vyplynulo, že někdy v životě bylo násilně viktimizováno 76 % dotázaných a předsudečně viktimizováno 58 % dotázaných (Walach et al., 2022). Šetření mezi organizacemi, které sdružovaly lidi s disabilitou a/nebo jim poskytovaly sociální služby, zjistilo, že v posledních třech letech se s viktimizací vůči svým členům či klientům setkala 52 % dotázaných a s předsudečnou viktimizací 36 % dotázaných (Walach et al., 2020). Tato zjištění kontrastují s omezeným akademickým zájmem o téma násilí v českých *disability studies*.⁵ Pouze hrstka těchto studií se věnovala násilí jako svému hlavnímu předmětu zájmu (Kodymová a Vlčko, 2014; Krhutová a Sochor, 2012; Novosad, 2001; Sležková a Pastorek, 2022). Jiné studie násilí sice popisují, ale zaměřují se spíše na jiná témata (Kolářová a Herza, 2021; Strnadová, 2015; Synek, 2018, případně tento termín nepoužívají, ačkoli jimi popisované jednání jako násilí mohlo být označeno (např. Osman a Porkertová, 2020; Porkertová, 2021).

Jedním z důvodů, proč by se sociologie a příbuzné obory měly zabývat předsudečným násilím, je jeho podíl na sociální reprodukci. Ptáme-li se, „jak se dělá postižení?“ (Kolářová a Herza, 2019, s. 552), část odpovědi spočívá v roli, jakou trestné činy z nenávisti sehrávají v útisku a marginalizaci určitých společenských skupin (Hall, 2015; Perry, 2009). Trestným činům z nenávisti lze rozumět jako mechanismu udržování společenských hierarchií, v jehož rámci jsou trestáni ti, kteří se danému sociálně-kulturnímu řádu v očích pachatelů vzpírají a ohrožují jej. Předsudečné násilí je nástrojem používaným „k zajištění výsad dominantní skupiny a ke střežení meziskupinových hranic způsobem, kdy se Druhé/Druhému ukazuje její/jeho místo“ (Perry, 2001, s. 55). Předsudečné násilí páchané pro postižení lze tedy pojímat jako akt, jímž se upevňuje znevýhodněné postavení lidí s disabilitou ve společnosti, resp. jako akt, který „postižení“ pomáhá konstituovat jako kategorii útlaku.

Představení výzkumu DTČN je v tomto článku realizováno ve dvou krocích. Nejprve jsou přiblíženy snahy o definování pojmů trestného činu z nenávisti, disablismu a ableismu, které jsou používány ke conceptualizaci předsudečnosti a diskriminačního jednání vůči lidem s postižením, resp. ve prospěch tělesně zdatných. Následující kapitola se podrobněji věnuje osvětlení významu DTČN a jejich kontextualizaci. Součástí toho je analýza čtyř témat, jež byla vybrána tak, aby odrážela různé aspekty výzkumu DTČN, tj. konceptuální otázky, empirické poznání a politické implikace, zpravidla v kontextu systému trestněprávní kontroly. Tématy jsou: (1) zranitelnost: problematická představa o inherentní zrani-

⁵ Podobná situace panuje v řadě jiných zemí.. Převážná část výzkumu předsudečného násilí pro postižení je realizována ve Velké Británii, Spojených státech amerických a Austrálii. Mimo anglosaské země je tento fenomén zkoumán jen výjimečně, přičemž se orientuje zejména na zjišťování prevalence viktimizace a reflexi právní úpravy (Holness, 2021; Poposka, 2017; Šumskienė, 2017; Vedeler et al., 2019). Zajímavým příspěvkem je interpretování institucionalizace lidí s disabilitou v socialistickém Polsku jako *hate speech* (Borowska-Beszta, 2020). Z toho důvodu vychází tento článek téměř zcela z anglosaské produkce vědění.

telnosti lidí s disabilitou, používaná jako „vysvětlení“ jejich viktimizace; (2) neviditelnost: nízké zastoupení DTČN v policejních statistikách a jeho důvody; (3) riziko: individuální a sociální faktory produkující situační zranitelnosti vůči DTČN; (4) intervence: opatření navrhovaná k efektivnímu postihování a prevenci DTČN spojená s kritikou tohoto konceptu. Závěrem jsou načrtnuty možné směry budoucího výzkumu.

Konceptualizace: od trestných činů z nenávisti k ableismu

Trestné činy z nenávisti

Hardy a Chakraborti (2018, s. 252) charakterizují „trestné činy z nenávisti“ jako „politicky a sociálně významný termín, používaný napříč různými disciplínami, společnostmi a hranicemi“. Všeobecně přijímaná definice trestných činů z nenávisti neexistuje, pouze shoda na jejich hlavních znacích (Hardy a Chakraborti, 2018; Schweppe, 2021). Zprvu, „trestné činy z nenávisti“ označují násilí páchané na lidech „pro jejich identitu či vnímanou „jinakost““ (Chakraborti a Garland, 2015, s. 5).⁶ Z toho vyplývá, že nenávist ve smyslu dlouhotrvající nepřátelské emoce *není* podmínkou spáchání trestného činu z nenávisti. Podle Halla (2013, s. 9, kurzíva původní) se jedná o nevhodně zvolený termín, protože „trestný čin z nenávisti (...) není ve skutečnosti o nenávisti, ale o kriminálním jednání motivovaném *předsudkem*“.⁷ Předsudečná pohnutka pachatele je tedy prvním klíčovým znakem, jímž se trestné činy z nenávisti odlišují od běžných, jinak motivovaných trestných činů.

S výše uvedeným souvisí to, že identita v hledáčku předsudečně motivovaných pachatelů je spíše kolektivní než individuální (Hardy a Chakraborti, 2018, s. 254). V trestním právu se to odráží v existenci tzv. chráněných charakteristik, jako je rasa, etnicita, náboženství, sexuální orientace, genderová identita či postižení. Trestné činy z nenávisti lze chápat jako „zločiny proti Druhému“ (Chakraborti, 2010), typicky postihující příslušníky stigmatizovaných a marginalizovaných skupin. Perry (2001, s. 10) je konceptualizovala jako „mechanismus moci a útlaču, určený k potvrzování nejistých hierarchií daného sociálního řádu“. Účelem trestných činů z nenávisti je vyslání zprávy, že určité skupiny do společnosti nepatří nebo si zasluhují nanejvýš druhořadé postavení. V konečném důsledku jsou tedy tyto trestné činy prostředkem zjinačování (*othering*) a vylučování určitých společenských skupin.

⁶ Není přitom důležité, jestli se sám napadený s danou identitou identifikuje. Rozhodující je pohnutka pachatele, tedy to, že člověka napadne pro jeho *skutečnou nebo domnělou* identitu, jak je to ostatně specifikováno v trestních zákonech řady států, včetně Česka (Kališová, 2017, s. 87).

⁷ „Trestné činy z nenávisti“ a „předsudečné trestné činy“ (*bias crime, prejudice motivated crime*) tak mohou být chápány jako synonyma.

V neposlední řadě se trestné činy z nenávisti odlišují „dopady, které mají na bezprostřední oběť a na širší společenství“ (Schweppe, 2021, s. 6). Opakovaně bylo doloženo, že předsudečné trestné činy svým obětím ubližují více než srovnatelné jinak motivované trestné činy (Fetzer a Pezzella, 2019). Útoky kvůli identitě jsou traumatizující, protože se dotýkají důstojnosti napadených, zaplavují je pocity méněcennosti a sebeobviňování a vyvolávají v nich obavy, že mohou být kdykoli znovu napadeni, neboť jejich jinakost je často posuzována na základě nezměnitelných rysů (např. barva kůže). Vzhledem ke svému zacílení dopadají trestné činy z nenávisti i na další členy skupin ohrožených předsudečným násilím a zpochybňují principy svobody a rovnosti, k nimž se hlásí liberálně-demokratické režimy (Perry, 2015). Kriminalizování předsudečného násilí tuto vyšší újmu reflektuje a stanovuje pro jeho pachatele přísnější tresty (Schweppe, 2021).

Koncept trestných činů z nenávisti má svůj původ mimo akademickou obec, v americkém aktivistickém prostředí, které mu poskytlo jeho specifický charakter. Je úzce spjatý s úsilím progresivních sociálních hnutí, v čele s organizacemi Anti-Defamation League, Southern Poverty Law Center a National Gay and Lesbian Task Force, o zajištění vyšší míry ochrany před násilím páchaným na lidech s menšinovou identitou (McDevitt a Iwama, 2016, s. 133–134). Od konce sedmdesátých let 20. století byly trestné činy z nenávisti postupně implementovány do trestních zákonů nejprve jednotlivých států, v devadesátých letech vstoupily do federální legislativy a pak se začaly šířit dál do světa (Schweppe a Walters, 2016). Během toho vznikl bezpočet legislativních definic trestných činů z nenávisti, lišících se např. v tom, kdo může být považován za pachatele a oběť, zda musí být trestný čin z nenávisti motivován nenávistí, anebo jen předsudky či nevraživostí nebo do jaké míry legislativní definice kriminalizují verbální projev (Garland a Funnell, 2016; Garland a Chakraborti, 2012; Perry, 2016).

Definiční rozdíly vedly k přitakání sociálně konstruovanému charakteru trestných činů z nenávisti a analýze nedostatků, které různé způsoby konstrukce obnášejí (Hall, 2013, s. 1–18). Jako zvlášť problematické bylo identifikováno reprodukování meziskupinových hierarchií (Chakraborti, 2015, s. 16). Zatímco některé kolektivní identity jsou v trestním právu zohledněny, jiné nikoli, a tak v jejich případě nemohou být použita protinenávisťná ustanovení ani některá ustanovení týkající se např. práv obětí. Tato skutečnost může vést nejen k „soupeření v utrpení“ mezi jednotlivými kolektivními subjekty, ale také k nedostatečnému reflektování zkušeností obětí předsudečného násilí v trestním procesu (Healy, 2022; Mason-Bish, 2013). Předpokládá se, že napadení pro více aspektů identity prohlubuje způsobenou újmu. Nicméně typicky policie ne vždy tuto skutečnost zohledňuje, případně nutí oběti zaujmout jednu z charakteristik, pro něž byly napadeny (Mason-Bish, 2015, s. 24). Řešením může být podle různých autorů a autorek využití intersekcionalního přístupu, který reflektuje „fluidní povahu identity a různé způsoby, jimiž mohou být předsudky a násilí zakoušeny“ (Mason-Bish, 2015, s. 25), včetně uznání vnitřní diferencovanosti skupin definovaných na základě jedné charakteristiky, jako je např. postižení (Healy, 2022; Sherry, 2013).

Problém meziskupinových hierarchií lze na postižení dobře ilustrovat, protože dodnes zůstává v řadě ohledů „trestným činem z nenávisti druhé kategorie“ (Jenness a Grattet, 2004, s. 97). Součástí americké federální právní úpravy se tělesné znevýhodnění stalo až v roce 1996, kdy bylo přidáno do zákona o statistikách trestných činů z nenávisti, nařizujícího ministru spravedlnosti vytvářet statistiky pro trestné činy motivované rasou, barvou pleti, náboženstvím a národnostním původem pro celé USA (Jenness a Grattet, 2004, s. 71). S podobným zpožděním byla v roce 2003 zohledněna disabilita jako chráněná charakteristika ve Velké Británii (Giannasi, 2015). Nicméně stále zde zaujímá druhořadé postavení, neboť není součástí všech zákonů upravujících předsudečnou kriminalitu a v některých pouze dovoluje soudu zpřísnit trest v běžné sazbě, nikoli zvýšit trestní sazbu na úrovni policejní kvalifikace (Burch, 2021, s. 43–48).

V trestním právu většiny zemí EU postižení jako chráněná charakteristika zcela absentuje, což zásadně omezuje nastavení státních politik a přístup ke spravedlnosti na straně obětí (FRA, 2015). Český stát jako chráněné charakteristiky explicitně uvádí pouze rasu, národnost, etnickou příslušnost, politické přesvědčení a náboženství. Na postižení trestněprávní úprava předsudečného násilí – na rozdíl od antidiskriminačního a přestupkového zákona – nepamatuje. Předsudečné násilí pro disabilitu tak ani není postihováno, ani o něm nejsou státem vytvářena žádná data (Kalibová, 2017).

Předsudky, disablismus a ableismus

Různé kulturní tradice konstruují postižení různými způsoby, a tak jsou i předsudky o lidech s postižením poměrně rozmanité. Mostert (2020) to demonstrová na příkladu dvou afrických etnik. Zatímco jedním bylo postižení vnímáno jako boží trest a jeho nositelé byli na tomto základě stigmatizováni a vylučováni, druhé jej chápalo jako boží požehnání, neboť tělesně se odlišující lidi spojovalo s ochranou před zlými duchy. Podobně v západním kontextu není k tělesné jinakosti přistupováno nutně negativně. Např. úspěšní paralympici bývají obdivováni, ačkoli i tento obdiv a jiné formy benevolentních předsudečných postojů (Nario-Redmond et al., 2019) mohou přispívat k reprodukování hierarchií mezi způsobilými a nezpůsobilými (Sin, 2014, s. 106–107).

Negativní předsudky o lidech s disabilitou jsou mnohé a mohou si vzájemně odporovat. Na jedné straně jsou lidé s postižením vnímáni jako fyzicky slabí, mentálně nevyspělí či naivní a neschopní vést samostatný život. Současně jsou pojímáni jako neatraktivní a asexuální. Na straně druhé jsou chápáni jako zlotřilí, ba přímo zlí a jsou považováni za zdroj nebezpečí; někteří pachatelé ztotožňují postižení s hrozbou sexuálních útoků včetně zneužívání dětí (Mason-Bish, 2018, s. 50–52; Ralph et al., 2016, s. 225; Roulstone, 2019, s. 347). Obecně se lidé s postižením potýkají se zpochybňováním subjektivity a snižováním hodnoty svých životů; bývají vnímáni jako méněcenní či jako přítěž, resp. jako lidé, jejichž životy

jsou závislé na druhých a jako takové mohou být obětovány (Thorneycroft a Asquith, 2021).

Pojem disablismu se objevuje nejpozději ke konci osmdesátých let jako ekvivalent rasismu či sexismu, tedy jako označení specifické formy společenského útlaku (Thomas, 1999, s. 15). Jelikož byl tento pojem rozvíjen především zastánci sociálního modelu, zpočátku akcentoval pouze sociálně konstruované bariéry, institucionální diskriminaci a exkluzi zejména z pracovního trhu a vzdělávacího systému (Sherry, 2013, s. 88n). Teprve díky Thomas (1999) získává „disablismus“ kulturní rozměr. Vztahovala jej totiž k psychoemocionálním důsledkům strukturního znevýhodnění, resp. internalizaci společenského útlaku na straně utlačovaných ve formě pocitů méněcennosti (Reeve, 2020). Od toho byl již jen krok ke konceptualizování disablismu jako souboru předsudků o lidech s disabilitou, které ve společnosti nejenže „představují normu, ale jsou zakořeněné v naší [západní, pozn. autora] kultuře“ (Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 502). Zároveň je však „disablismus“ v literatuře používán k označení „diskriminačního, utiskujícího nebo hrubého *chování*, které vyplývá z představy, že lidé s postižením jsou ve srovnání s ostatními méněcenní“ (Miller et al., 2004, s. 9, moje kurzíva). Toto chování má tedy vždy co do činění se sdílenými předsudky.

S disablismem úzce souvisí ableismus. Přestože se tento pojem objevil již v roce 1981, výzkum jím označovaného fenoménu se podle Nario-Redmond (2020, s. 2) stále nachází „v počátečním stádiu“. S tím souvisí, že existuje množství definic ableismu a pokusů o vyjasnění jeho vztahu k disablismu. Na jedné straně dochází ke ztotožňování významů těchto pojmů. Např. Nario-Redmond, Kemerling a Silverman (2019, s. 727) se hlásí k definici, podle níž ableismus znamená „stereotypizaci, předsudky, diskriminaci a sociální útlak vůči lidem s disabilitou“, resp. „předsudky o postižení“ a „diskriminaci lidí z toho důvodu, že byli jako postižení klasifikováni“ (Nario-Redmond, 2020, s. 6).

Na straně druhé se objevuje požadavek na rozlišování disablismu a ableismu. Patrně nejostřeji to formuluje Campbell (2009a, s. 5). Podle ní každý z těchto konceptů „předkládá poměrně radikálně odlišné chápání pozice postižení vůči normě“, a tak by neměly být navzájem zaměňovány. Sama tyto rozdíly objasňuje takto: „Zatímco se *disablismus* týká produkce postižení a dobře zapadá do sociálně konstruovaného chápání postižení, *ableismus* může být spojován s produkcí způsobilosti, dokonalým tělem a z toho plynoucí tezí, že *postižení* je ztrátou *způsobilosti*.“ (Campbell, 2009b, s. 21, kurzíva původní)

Ableismus produkuje ideály tělesné způsobilosti, kdežto disablismus produkuje ideály týkající se postižení jakožto nezpůsobilosti. Vztah mezi těmito normativními procesy tedy není neutrální, nýbrž hierarchický a opresivní, privilegiující tělesně zdatné a devalvující ty, kteří nemohou nebo nechtějí ableistické/disablistické ideály naplňovat (srov. Thorneycroft a Asquith, 2019, s. 4–5). Ableismus tak může být chápán jako „systém přesvědčení, který upřednostňuje normativní, kulturně konstruované představy o těle/mysli a schopnostech a pohlíží na lidi s disabilitou jako na méněcenné a nedostatečné“ (Bê, 2019, s. 181).

Radikálnost ableistické difference dále spočívá v přesměrování výzkumné pozornosti. V ohnisku zájmu již nejsou „předpoklady a praktiky podporující rozdílné nebo nerovné zacházení s lidmi z důvodu skutečných nebo domnělých postižení“ (Campbell, 2009b, s. 21), nýbrž sociálně konstruované představy o tom, co je normální a co abnormální. Ableismus produkuje představy tělesně/mentálně zdatných těl jako podmínku lidství a spolu s tím i disablismus jako jeho negaci. Skrze ableistické prizma se tělesná jinakost jeví jako „cosi inherentně špatného“ – jako něco, co by mělo být „napraveno, vyléčeno nebo přímo odstraněno, kdykoli se k tomu naskytne příležitost“ (Campbell, 2009b, s. 5). Ableistické ideály zahrnují imperativy neustálého zdokonalování se, užitečnosti a výkonnosti, jimiž jsou poměřováni také ti, kteří běžně nejsou rozpoznáváni jako lidé s postižením, a to zvláště v dobách krize a neoliberální restrukturalizace (srov. Goodley, 2014, s. 29–34; Kolářová, 2014).

Součástí teoretizování ableismu je přitakání perspektivě, podle níž neexistuje jednou provždy daná hranice mezi způsobilými a nezpůsobilými. Samy tyto kategorie jsou kulturně podmíněné a jejich význam vždy závisí na kontextu, v němž dochází k jejich produkci a vyjednávání (Bê, 2019, s. 182). Přesto v některých kontextech mohou ableistické ideály a normy mnohem silněji doléhat na lidi s nenormativním tělem/myslí, od nichž se v ableistické společnosti především očekává, že se přizpůsobí (srov. Thorneycroft a Asquith, 2019, s. 5).

Proti tomu nabízí teorie ableismu svou vlastní eticko-politickou vizi: je-li pro lidi s disabilitou obtížné, ne-li nemožné naplnit normativní očekávání založená na tělesné zdatnosti, je třeba prozkoumávat možnosti společenské transformace, jimiž se lze od těchto očekávání a z nich plynoucí újmy emancipovat. V konečném důsledku je totiž ableismus „druhem diskriminace ve prospěch tělesně způsobilých lidí“ (Campbell, 2009b, s. 23), která je nespravedlivá vůči těm konstruovaným jako nezpůsobilým.

Trestné činy z nenávisti pro postižení

Druhořadý status mají DTČN i v akademickém výzkumu (Sin, 2015, s. 193; Tyson et al., 2015). Co do počtu publikovaných knih a článků se sice situace v posledních letech začala zásadně měnit, stále však platí konstatování, že „[t]exty a evidence týkající se [DTČN] nejsou dosud tak rozsáhlé [jako v případě rasistických trestných činů z nenávisti]“ (Roulstone et al., 2011, s. 355). Jedním z přetrvávajících nedostatků je minimální pozornost věnovaná okolnostem, za nichž se postižení stalo chráněnou charakteristikou v protinenávistné legislativě. Takové studie jsou dostupné jen pro USA. Podle Gratteta a Jenness (2001, s. 676n) vstoupilo postižení do americké federální legislativy transpozicí z antidiskriminačního zákona. Oproti rase nebo sexuální orientaci tudíž jeho přijetí nebylo výsledkem lobbování komunitních organizací. Ve Velké Británii, na rozdíl od USA, nicméně organizace lidí s postižením sehrály klíčovou roli při praktickém používání protipředsudeč-

né právní úpravy (Tyson, 2020). Podle Sherryho (2013, s. 84n) počáteční nedůvěru v to, že se lidé s disabilitou stávají oběťmi trestných činů z nenávisti, rozptýlilo množství zvláště trýznivě provedených vražd (Quarmby, 2008). Po roce 2007 britské hnutí „odvyprávělo stovky příběhů o trestných činech z nenávisti, uspořádalo stovky veřejných shromáždění a spolupracovalo s policií na vytvoření regionálních jednotek pověřených řešením trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení“ (Sherry, 2013, s. 85). Britské hnutí za práva lidí s postižením tedy významně napomohlo k tomu, aby se téma DTČN zviditelnilo, jejich oběti se je naučily rozpoznávat a oznamovat je nevládním organizacím či policii a trestní justice se o ně začala zajímat.

Z britského prostředí vzešla také iniciativa, aby se místo trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení používal pojem „disablistické trestné činy z nenávisti“. Odůvodněno to bylo tak, že jasně deklaruje, že příčina napadení nevězí v tělesné jinakosti oběti, resp. její zranitelnosti (viz níže), nýbrž v předsudcích útočníka (např. Mason-Bish, 2013, s. 21; Tyson, 2020, s. 188–189). Thorneycroft a Asquith (2015, s. 419) podobně obhajují používání „disablistického násilí“ (*disablist violence*). S pojmem „ableistické trestné činy z nenávisti“ se v literatuře nesetkáme. To patrně souvisí s historickou provázaností konceptu trestných činů z nenávisti s ochranou práv minoritních skupin (Sherry, 2013, s. 82). Ableismus přenáší pozornost na kulturní ideologii a dominantní skupinu ve společnosti, a proto může být chápán jako nedostatečně specifický, pokud jde o artikulaci zájmů utlačovaných skupin. To však neznamená, že by jej v případě DTČN bylo možné pominout. Je-li předsudečné násilí podmíněno disablistickými předpoklady, má smysl se zabývat i ableismem, který je produkuje (Thorneycroft a Asquith, 2021, 2019, s. 4–5).

Jak by takové zabývání se ableismem mělo vypadat, prozatím nebylo na akademické ani praktické úrovni dostatečně zodpovězeno. V literatuře o DTČN se „ableismus“ vyskytuje jen výjimečně a zpravidla v tandemu s „disablismem“ (např. Roulstone, 2019; Thorneycroft a Asquith, 2021). Sherry a Neller (2016, s. 112) navrhovali zasadit DTČN do kontextu „širších mocenských systémů, které devalvuji a marginalizují lidi s disabilitou“, mezi něž řadí disablismus i ableismus. Zároveň tvrdili, že prozkoumání „ableistických sociálních dynamik, které obvykle probíhají pod povrchem a vytvářejí situace výsad nebo znevýhodnění, bezpečí nebo újmy, inkluze nebo exkluze“, je „často obtížnější“ než prozkoumání disablismu, který lze snadno zachytit na úrovni verbálních vyjádření (Sherry a Neller, 2016, s. 113). Ani v jejich souboru doporučení, jak bojovat s DTČN, ve vztahu k ableismu nic explicitně nezaznívá.

Thorneycroft a Asquith (2021) naproti tomu kladou disablistické násilí do kauzálního vztahu k normovaným představám a úzkostem tělesně zdatných/způsobilých lidí. Ve své studii vysvětlovali zesílené násilí na lidech s postižením v časech pandemie covidu-19 jako reakci na zvýšené obavy z vlastní zranitelnosti a závislosti na druhých. Protože se kdokoli může kdykoli stát tělesně znevýhodněným, mohou se někteří uchýlit k násilí jako k prostředku obrany před tímto představovaným scénářem:

Takové rozpoznání [skutečnosti, že se tělesně zdatní lidé mohou stát tělesně znevýhodněnými a nezpůsobilými] šokuje zdatné/ableistické tělo, a proto se musí od postiženého těla odvrátit, ignorovat jej, narušit jej nebo je vymazat ze svého zorného pole. Aby mohli bránit svou identitu, musí zdatné tělo negovat to nezdatné (Thorneycroft a Asquith, 2021, s. 147).

Tento výklad je v souladu s existenciálními teoriemi ableismu/disablismu, které zvýrazňují otázky strachu z nemohoucnosti, z možné „nákazy postižením“ a v konečném důsledku ze smrti (Nario-Redmond et al., 2019). Disablistické násilí tak není prosté ableismu; ableistické předpoklady mají vliv na páčání násilí, které se projevuje jako disablistické. Zároveň disablistické a ableistické násilí má své normotvorné důsledky. „Disablistické násilí obnovuje negativní předpoklady o postižení a lidech s postižením, kdežto ableistické násilí slouží k (re)produkování zdatného subjektu jako normy.“ (Thorneycroft, 2020, s. 93) Prozkoumání těchto kauzalit je výzvou pro další výzkum.

Ve zbývajících částech studie jsou analyzována čtyři témata, která přibližují především problematické aspekty spojené s aplikací konceptu DTČN a jejich kritickou reflexí.

Zranitelnost

Ztotožňování lidí s disabilitou se zranitelností v trestní politice je ve výzkumu DTČN reflektováno velmi kriticky. O výsadním postavení tohoto tématu svědčí mj. to, že se objevilo již v první studii o předsudečném napadání lidí s postižením (Waxman, 1991) a zájem o něj trvá dodnes (např. Roulstone 2019; Thorneycroft a Asquith, 2021). Taylor (2017, s. 217–218) považuje představu zranitelnosti lidí s disabilitou za „asi nejsilnější stereotyp týkající se lidí s postižením ve veřejné politice a lidovém diskurzu“, jdoucí ve stopách dlouhodobého vnímání těchto lidí jako objektů lítosti a paternalismu.

Thorneycroft (2017) shrnuje dosavadní kritiku zranitelnosti do dvou argumentů. Zaprvé, představa lidí s disabilitou jako *inherentně* zranitelných vede k přehlížení předsudečné pohnutky pachatele na straně orgánů trestněprávní kontroly, především policie. V důsledku toho je některým obětem DTČN odpírána potřebná pomoc, pachatelé nejsou potrestáni přiměřeně ke způsobené újmě, zesílené přítomností předsudečné pohnutky, a informace o prevalenci této kriminality jsou zásadně zkreslené.

Argument odhaluje pojmání zranitelnosti jako *příčiny* násilí na lidech s postižením, reflektující medicínský, esencialistický model postižení. Jestliže na ně pachatelé útočí proto, že nejsou s to se bránit, vytváří to dojem, že si za své napadení mohou sami. Kdyby zranitelní nebyli, pachatel by si je nevybral (Roulstone, 2019, s. 352). Nicméně zranitelnost a předsudečnost se jako pohnutky nutně nevylučují; mohou se doplňovat, přerůstat jedna v druhou nebo splývat (Quarm-

by, 2008, s. 34–35).⁸ Podle Waxman (1991, s. 191) je „nenávist primární příčinou a zranitelnost pouze poskytuje pachatelům příležitost k jejímu vyjádření. Obecně lidé, kteří jsou respektováni a považováni za rovnocenné, zneužívání nebývají.“

Druhý argument považuje ztotožňování lidí s disabilitou se zranitelností za problematické samo o sobě. Z hlediska sociálního modelu je představa o inherentní zranitelnosti lidí s postižením disablizující, porušující princip rovnosti na straně těchto lidí (Roulstone et al., 2011). Tato představa není zavádějící pouze proto, že kategorie „lidé s disabilitou“ zahrnuje značně heterogenní populaci a různé typy skutečného či domnělého tělesného postižení mohou zakládat různé podoby znevýhodnění, které je ve vztahu k pachateli vždy relativní a vstupují do něj další osobnostní a kontextové faktory (Sin et al., 2009, s. 14–17).

Problematická je tato představa rovněž proto, že rámování lidí s postižením jako „snadného cíle“ může upevňovat existující disablizující stereotypy. V tomto ohledu Roulstone a Sadique (2013, s. 31) poznamenali, že představa zranitelnosti, jakkoli může být zastávána v dobré víře, je součástí předsudků, které zakládají diskriminaci lidí s disabilitou. Jinými slovy, i kdyby byla zranitelnost v postižování DTČN konstruována pozitivně, lidem s postižením by to nepomohlo. Předsudky jsou stále předsudky a v tomto případě reprodukuji rozdělení lidí na ty „normální“ a ty „zranitelné“.

Podle Thorneycrofta (2017, s. 36–42) je však zranitelnost ve výzkumu DTČN chápána reduktivně. Kromě výše uvedené negativní koncepce existuje také ta pozitivní – ontologická. Pokud bude zranitelnost chápána nikoli jako stav určité skupiny lidí, nýbrž jako univerzální charakteristika, kterou sdílí všichni lidé, ať už považováni za tělesně způsobilé, nebo ne, a pokud budou přijata opatření ke snižování této sdílené zranitelnosti, může to naopak vést „k větší kolektivní zodpovědnosti a bezpečnosti“ (Thorneycroft, 2017, s. 37). Autor navrhuje dva způsoby, jak toho dosáhnout: buď koncept zranitelnosti úplně přestat používat, anebo se zaměřit na *situacní zranitelnosti*, které nejsou aspektem určité kolektivní identity, ale vždy musejí být hodnoceny ve vztahu k určitému časoprostorovému kontextu, utvářenému psychologickými, emocionálními, tělesnými, ekonomickými, politickými a legálními faktory. Tento přístup by rovněž ukázal, že zranitelní v různé míře nejsou pouze lidé s postižením, nýbrž členové všech skupin ohrožených předsudečným násilím.

Neviditelnost

DTČN jsou v oficiálních statistikách významně podrepresentovány, a to i ve srovnání s jinými trestnými činy z nenávisti (Alhaboby et al., 2021; Macdonald et al., 2017; Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 490). Např. v USA v roce 2019 tvořily DTČN

⁸ Úřad pro demokratické instituce a lidská práva přímo deklaruje, že „chápání všech lidí s postižením jako zranitelných (...) je předsudečné“ (ODIHR, 2016, nestr.).

2 % trestných činů z nenávisti zaznamenaných policií, kdežto rasistické trestné činy 57,6 % (US Department of Justice, 2020). Podobné rozdíly jsou příznačné i pro další státy, evidují-li tuto trestnou činnost. V roce 2019 reportovalo DTČN pouze 15 členských států OBSE (ODIHR, 2019). Nejvíc jich registrovala Velká Británie, stále však jde o několiknásobně menší počet oproti odhadu z viktimologických šetření (8 469 vs. 52 000) (Home Office, 2018, s. 27). V českém šetření přesahovala míra neoznámených útoků 80 % (Walach et al., 2022). Globálně tak DTČN zůstávají těmi „celofánovými zločiny“, za které je měl Sherry (2003, s. 1) před téměř 20 lety: „Lidé jimi procházejí, hledí skrze ně, a přesto o nich nevědí.“⁹

Identifikováno bylo množství specifických důvodů neoznamování DTČN (Sin, 2013; Thorneycroft a Asquith, 2015). Lidé s disabilitou obecně čelí bariérám v jednání s policií, ať už jde o nepřístupnost policejních stanic, nedostupnost tlumočnicků do znakového jazyka, nesrozumitelnost oznamovacího procesu, nebo o omezené dovednosti policistů jednat s lidmi s tělesným znevýhodněním. Policisté nemusejí brát oznamovatele z řad lidí s postižením vážně, mohou je považovat za „nespolehlivé“ a jejich tvrzení za „problematická“. To platí zvláště pro napadené s mentálním postižením a duševním onemocněním (Healy, 2022, s. 178n; McGowan a Elliott, 2019). Také mohou klást nevhodné otázky o postižení oznamovatelů či vůči nim vystupovat předsudečně, včetně tendence vnímat lidi s disabilitou spíše jako pachatele než jako oběti. Známý jsou rovněž případy agrese vůči lidem s postižením, z nichž některé skončily zvláště tragicky. Negativní zkušenosti s policií samy o sobě mohou posilovat neochotu oznamovat napadení na straně lidí s disabilitou.

Dále oznamování může bránit specifická povaha vztahu mezi napadeným a útočníkem (Sin, 2015, s. 200–201). Jelikož se oběti a pachatelé DTČN znají častěji než oběti a pachatelé trestných činů z nenávisti obecně, mohou se poškození více obávat odplaty, pokud by napadení nahlásili. Protože se lidé s postižením potýkají se sociálním vyloučením na mnoha úrovních, mohou v zájmu zachování stávajících sociálních vztahů tolerovat jednání, které by jiní netolerovali. Páchají-li násilí lidé, na jejichž péči jsou napadení závislí, může oznamování bránit strach z institucionalizace či podobného omezení osobní svobody (Sherry, 2010, s. 77–78; Thomas, 2013, s. 142).

Na nižší míře oznamování se rovněž podílí normalizace DTČN. Na jedné straně je napadeným doporučováno jejich blízkými, aby si útoků nevšíмали a omezili příležitosti k setkání se s pachateli (Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 494). Na straně druhé, a částečně v důsledku uvedeného doporučení, mají sami lidé s disabilitou sklon vnímat své napadání jako běžnou součást svého života, jako něco, co mohou očekávat, ba něco, co si „zasloužili“ svou neopatrností (Richardson et al., 2016, s. 83). Tento přístup nejenže nespravedlivě přenáší zodpovědnost na oběti, ale také může útočníky utvrzovat v přesvědčení, že nedělají nic špatného a že ve svém jednání mohou beztrestně pokračovat (Sin, 2018, s. 330).

⁹ Jedná se o parafrázi textu písně „Mister Cellophane“ z filmu Chicago.

K nižšímu oznamování přispívá rovněž tendence nepojímat útoky na lidi s postižením jako trestnou činnost, ale pouze jako šikanu (*bullying*), zneužívání (*abuse*) či zanedbávání (*neglect*). Podle Sherryho (2010, s. 74–76) se to týká i závažných trestných činů, jako je znásilnění, fyzické napadení, krádež či vandalismus. Sin (2018, s. 323) neochotu připustit, že lidé s disabilitou bývají viktimizováni, glosoval řečnickou otázkou: „Kdo by to těm nebožákům dělal?“ Zvýznamnil tím vliv disablistických předsudků, které se rovněž promítají do zpochybňování skutečnosti, že lidé s disabilitou mohou být napadáni *předsudečně*. Výmluvná je v tomto ohledu Sherryho (2010, s. 26) zkušenost; během svého desetiletého výzkumu nejčastěji dostával otázku: „To opravdu někdo nenávidí lidi s postižením?“ Pochybnosti, či přímo odmítání možnosti předsudečného napadení bývají přítomné také u lidí s disabilitou. To však může souviset nejen s internalizovaným disablismem, ale též s neochotou být identifikován jako člověk s postižením, resp. člen stigmatizované skupiny (Sherry, 2010, s. 76).

Na nižší míře oznamování se pochopitelně podepisuje také neznalost či nedostatečná obeznámenost s konceptem trestných činů z nenávisti (Sin et al., 2009, s. 31). Někteří lidé s disabilitou mohou k označení předsudečného násilí používat jiné termíny, jako je „šikana“, „zneužívání“, „diskriminace“ nebo „stigma“ (srov. Burch, 2021, s. 88–90; Clement et al., 221). Jiní se zase neidentifikují s kategorií „postižení“, jako tomu je u některých lidí s duševním onemocněním nebo některých lidí používajících znakový jazyk. Část z nich nemá v důsledku poranění mozku či mentálního postižení kognitivní schopnosti k rozpoznání DTČN (Thornycroft a Asquith, 2015, s. 494).

Konečně je podprezentování DTČN výsledkem špatné policejní praxe. Výše bylo zmíněno přehlížení předsudečné pohnutky ve prospěch představy o inherentní zranitelnosti lidí s disabilitou. Zaznamenáno však bylo také chápání DTČN jako „bezdůvodných“ či „bez motivu“ (Quarmby, 2008, s. 26–38). V případě výskytu více předsudečných pohnutek upřednostňování té netýkající se postižení (Macdonald et al., 2021; Sherry, 2010, s. 81) nebo nucení policií, aby si napadení vybrali pouze jednu z nich. Mason-Bish (2015, s. 24) popsala případ, kde se napadená identifikovala jako „postižená, gay a žena“, a přestože se domnívala, že při jejím napadení sehrály roli všechny tyto charakteristiky, policie to odmítla zohlednit.

Riziko

V návaznosti na koncept situační zranitelnosti vypracoval Sin (2014, s. 101) model sfér vlivu, který umožňuje „vysvětlit [DTČN] jako výsledek komplexních interakcí uvnitř a napříč různými sférami vlivu“. Model má podobu soustředných kružnic, v jejichž středu se nachází jedinec s disabilitou se svými specifickými charakteristikami, obklopený sférami jdoucími od rodiny, přátel a pečovatелů přes organizace lidí s postižením, policii, poskytovatele bydlení, zdravotnické

a pečovatelské organizace a jiné instituce až ke společenským postojům k lidem s disabilitou. Zranitelnost se ustavuje ve vzájemném působení individuálních a sociálních faktorů v určitém kontextu, jehož specifika pomáhá model objasnit utříděním faktorů do uvedených sfér, a jako takový je dobře využitelný i při strukturování této podkapitoly.

Charakteristiky lidí s postižením zahrnují sociodemografické, socioekonomické a další faktory. Z hlediska typu postižení patří mezi nejvíce ohrožené DTČN lidé s mentálním a duševním znevýhodněním (Emerson a Roulstone, 2014; Macdonald, 2015). Viditelnost tělesné jinakosti též sehrává svou roli (Sin et al. 2009, s. 17). Riziko předsudečné viktimizace zvyšuje nižší věk a nižší socioekonomický status. Naopak etnicita „White British“ riziko snižuje, a to zvláště v případě respondentů bez disability (Emerson a Roulstone, 2014). Zčásti to lze vysvětlit tím, že „pachatelé běžně cílí na lidi kvůli jejich více identitám“ (Macdonald et al., 2021, s. 6), a také v citované Emersonově a Roulstonově studii bylo postižení pouze jednou z identit, pro něž byli respondenti napadeni. Obecně je intersekcionalita ve výzkumu DTČN zatím spíše přehlížena (srov. Balderston, 2013a; Healy, 2022; McGowan a Elliott, 2019; Sherry, 2014), přestože může napadení pro více aspektů charakteristik dopady na napadené zhoršovat (Sin et al., 2009, s. 42), může se častěji vyskytovat mezi některými subpopulacemi (např. dle typu tělesné jinakosti či socioekonomického statusu) nebo může vést k zavádějícímu pojmu, že lidé s disabilitou nemohou být zároveň jiné než bílé barvy pleti či neheterosexuální orientace nebo genderově rozmanití (Sherry, 2013, s. 89, 83).

DTČN se dějí v určitém čase a prostoru. Dosavadní výzkum ukazuje, že lidé s postižením mohou být napadeni prakticky kdekoli (Burch, 2021, s. 127–157; Hall, 2018; Wilkin, 2020). Nicméně ve srovnání s oběťmi jiných trestných činů z nenávisti se častěji stávají oběť ve svých domovech či na univerzitních kampusech (McMahon et al., 2004, s. 70; srov. Sherry, 2010, s. 70–71; Williams a Tregidga, 2013, s. 109). Podle Iudiciho a Girolimetta (2020) některé geografické prostory zvyšují riziko páchání DTČN. Zařízení, kde dochází k segregaci lidí s disabilitou, napomáhají ke vzniku násilí depersonalizací a omezováním aktérství klientů (Balderston, 2013b). Dále byly s častějším výskytem DTČN asociovány deprivované oblasti. V nich se často nachází sociální bydlení, na něž bývají lidé s postižením čelící mnohočetným formám znevýhodnění odkázáni. Koncentrace chudoby, malé dostupnosti pracovních míst a sociálních služeb, atmosféra vzájemného podezřívání a pocíťovaná neschopnost cokoli na výše uvedeném změnit pak vytvářejí sociální napětí, eskalující v násilí (Macdonald et al., 2017). Za rizikové lze považovat také prostředí internetu, už jenom proto, že umožňuje napadání lidí s postižením v míře a intenzitě, jež snadno předčí útoky v offline prostoru (Alhaboby et al., 2016).

Nejbližší okolí lidí s disabilitou představuje rizikový faktor ve dvou ohledech. Zaprvé, rodinní příslušníci, sousedé, kolegové a přátelé jsou mezi pachateli DTČN zastoupeni ve vyšší míře než v případě jiných trestných činů z nenávisti (Levin, 2013, s. 98). Podobně Williams a Tregidga (2013, s. 114) zjistili, že přeživší

DTČN byli ze všech kategorií předsudečně viktimizovaných nejčastěji napadeni někým, koho znali. I když toho o disablistických útočnících není mnoho známo (Tyson a Hall, 2015), značná pozornost byla věnována násilí tzv. přátel. Dokládá to etablování anglického pojmu *mate crime* pro označení této formy násilí, kdy pachatelé fingují přátelství, aby své oběti – nejčastěji lidi s mentálním postižením a autismem – mohli vykořisťovat (brát jim peníze či jiné věci, využívat jejich byty k bydlení či nelegální činnosti aj.) (např. Doherty, 2020; Forster a Pearson, 2020; Mc-Carthy, 2017; Thomas, 2013). Druhé riziko spočívá v nízké důvěře příbuzných ve svědectví napadených, pokud za pachatele označili profesionálního pečovatele. Sin (2014, s. 103) hodnotí tuto situaci, která usnadňuje opakování viktimizace, jako „zoufale běžnou“.

Na bagatelizování či ignorování DTČN se rovněž podílejí organizace, s nimiž napadení přicházejí do kontaktu. Ve Velké Británii vedlo opakované selhání policie a dalších institucí v řešení násilí na lidech s disabilitou k rozsáhlému vyšetřování vládní Komise pro rovnost a lidská práva, která identifikovala řadu problémů a navrhla množství nápravných opatření. Jedním z hlavních zjištění bylo, že policie nedokázala efektivně postupovat proti méně závažným, nicméně často se opakujícím útokům, které v důsledku nečinnosti nakonec vyústily v závažné trestné činy, zarážející svou brutalitou a mnohdy končící smrtí (Smith, 2015). Vyšetřování, společně s činností organizací lidí s postižením a medializací některých případů, přispělo k posílení zájmu státu o danou problematiku, a přestože se stále potýká s mnoha nedostatky, současný přístup si podle Tyson, Giannasiho a Halla (2015, s. 21) může v mezinárodním srovnání nárokovat status „nejlepší praxe“.

Postoje k lidem s disabilitou jsou ovlivňovány různými událostmi. V souvislosti s DTČN se výzkum soustředil zejména na politiku úsporných opatření britské vlády (Burch, 2018; Davies, 2020; Healy, 2020). Součástí neoliberálních reforem bylo omezování sociálních dávek, jejich příjemci byli stigmatizováni jako příživníci a podvodníci. Podle Burch (2018) vedla vládní rétorika o „zneužívání sociálních dávek“ k normalizaci disablismu ve veřejném diskurzu a dehumanizaci lidí s postižením. V analyzovaných internetových diskusích byli často stavěni do protikladu k „těžce pracujícím daňovým poplatníkům“, přičemž někteří diskutující navrhovali, aby lidé s postižením byli coby „parazitě na produktivní třídě“ připraveni nejen o dávky, ale i o své životy. Podobně Sherry a Amoatey (2020, s. 198–199) konstatovali, že „nenávistné projevy odrážejí mnohem širší předsudky o postižení a že tyto předsudky mají různé vrstvy, které všechny musejí být vzaty v potaz, mají-li být tyto zločiny řešeny“.

Intervence

Podstatná část výzkumu DTČN je politicky angažovaná. Ve Velké Británii byly první empirické výzkumy motivovány snahou o zviditelnění tohoto sociálního problému a systémových pochybení, která brání jeho efektivnímu řešení (Sin,

2018, s. 329). Sherry (2014, s. 54–55) svůj výzkumný projekt obdobně vysvětloval „zklamáním a naštváním z absence lidí s disabilitou v literatuře o trestných činech z nenávisti“ a poptávkou po začlenění „postižení“ do příslušné legislativy. Součástí diskuse o možných politických intervencích byla i reflexe konceptu trestných činů z nenávisti, která bude pojednána přednostně.

V literatuře lze identifikovat různé postoje vůči konceptu trestných činů z nenávisti. Vedle výše citovaného Sherryho (2014), který však svůj jednoznačně pozitivní náhled na užitečnost tohoto konceptu přehodnotil s odůvodněním, že protinenávisťná legislativa není dostatečně intersekcionální, zastávala většina autorů spíše pragmatický přístup. Např. Roulstone a Mason-Bish (2013, s. 2) hodnotili pojem „trestné činy z nenávisti“ jako „samozřejmě hluboce problematický“, zároveň jej však vnímali jako „užitečnou zkratku“, jež umožňuje prozkoumat různé formy násilí na lidech s postižením, potřeby obětí a způsoby posilování jejich práv, včetně využití protinenávisťné legislativy. Problematickost konceptu lze shrnout do následujících bodů:

1. nesrozumitelnost konceptu trestných činů z nenávisti širší společnosti, včetně lidí s disabilitou;
2. nutnost vystupovat jako člověk s postižením, tedy jako příslušník „jiné“, stigmatizované menšiny, před orgány trestněprávní kontroly, které se samy podílejí na útlaku lidí s disabilitou, i kdyby „jen“ neřešením jejich problémů;
3. konotace trestných činů z nenávisti s násilím páchaným zejména mladými lidmi bez vztahu k poškozeným;
4. odvádění pozornosti od nejčastějších forem násilí, jimž lidé s postižením čelí a které nemusejí být předsudečně motivovány;
5. vytváření „soupeření v utrpení“ v důsledku nedostatečně intersekcionálního přístupu k legislativnímu a institucionálnímu zakotvení konceptu trestných činů z nenávisti;
6. nedostatečné zohlednění strukturálních příčin disablistického násilí a sociálního kontextu, v němž se odehrává (Mason-Bish, 2013; Perry, 2013; Piggott, 2011; Shakespeare, 2014, s. 230–231; Sherry, 2013, s. 82; Sin et al., 2009, s. 31).

Společenské užívání konceptu trestných činů z nenávisti nepochybně může mít své stinné stránky a je nezbytné se jimi důkladně zabývat. Je však otázkou, zda se jedná o problémy nevyhnutelně vyplývající z konceptu samého, a tudíž nemožno být odstraněny např. reformou systému trestněprávní kontroly, společenskou osvětou a doplněním trestního práva dalšími formami intervence. V každém případě, ve zbytku této kapitoly budou představeny návrhy, které protinenávisťnou legislativu a účast systému trestněprávní kontroly na řešení disablistického násilí akceptují, nicméně požadují provedení zásadních změn k jejich efektivnímu nastavení.

Thornycroft a Asquith (2015, s. 500–503) doporučují kombinovat trojici opatření. Zaprvé je nezbytné zvyšovat povědomí o konceptu trestných činů z nenávisti, a to zejména u lidí s disabilitou a jejich organizací a orgánů trestněprávní

kontroly. Zejména policisté by měli znát specifika DTČN a oplývat kulturními kompetencemi v jednání s lidmi s postižením. Součástí vzdělávání by mělo být rozpoznání DTČN a jeho předání policejní jednotce specializované na jeho vyšetřování. Zadruhé, pokud taková jednotka není zřízena, je žádoucí ji zřídit. Posledním opatřením je možnost využívat různé nepolicejní instituce, jako jsou denní stacionáře, poskytovatelé bydlení nebo zájmové organizace, k podání trestního oznámení. Toto opatření reflektuje nedůvěru v policii na straně lidí s disabilitou, nicméně zdá se až příliš zakotvené v anglosaském kontextu, aby mohlo být snadno přeneseno do zemí s tradicí kontinentálního práva.

Zapojení lidí s postižením je klíčové také pro Balderston (2013b, s. 178). Ve Velké Británii pomohl zviditelnit DTČN a aktivizovat činnost státních orgánů především aktivismus, výzkum a medializace vybraných případů. Tím však podle ní činnost občanské společnosti nekončí. Její role by měla spočívat v prevenci DTČN – v soustavné komunitní práci s různými skupinami obyvatelstva, v jejich propojování a snižování napětí. Jako užitečné vidí v tomto ohledu především využívání intersekcionálního přístupu, který má potenciál nabourávat hranice mezi jednotlivými skupinami. Podobně Sherry (2010, s. 119–130) navrhuje posilovat schopnost rozpoznat DTČN a adekvátně postupovat při jejich řešení, současně však požaduje orientovat se na prevenci v pečovatelských institucích a budování infrastruktury podpůrných služeb pro přeživší násilí ze strany pečovatelů.

Obecně je v literatuře patrná shoda na tom, že řešení problému DTČN musí být zasazeno do „neutuchajícího dlouhodobého úsilí o prosazení skutečné rovnosti zdravotně postižených“ (Sin, 2013, s. 162). Východiskem je rozpoznání DTČN jako součásti širšího strukturálního útlaču, jemuž jsou lidé s disabilitou vystaveni. Je-li nezbytnou podmínkou DTČN stigmatizace legitimizující sociální nerovnosti mezi lidmi s postižením a lidmi tělesně zdatnými, úsilí musí především směřovat do odstraňování disablismu a ableismu. S tím jde ruku v ruce zplnomocňování lidí s disabilitou, založené na snižování příjmových nerovností, zvyšování vzdělanosti, posilování samostatného a kvalitního bydlení a zajištění zdravotnických, pečovatelských, sociálních, právních a dalších služeb se zohledněním jejich specifických potřeb (Perry, 2013; Sherry, 2010, s. 129; Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 502).

Závěr

Cílem této studie bylo představit výzkum v oblasti trestných činů z nenávisti, které jsou motivovány předsudky o lidech s postižením – jeden z dominantních přístupů ke studiu násilí na lidech s postižením. Jakmile byl osvětlen význam základních pojmů, analyzována byla čtveřice témat, jež lze považovat za jádro výzkumu DTČN. Výběr zranitelnosti, neviditelnosti, rizika a intervence reflektuje je skutečnost, že DTČN nejsou pouze výzkumným tématem, ale také sociálním

problémem, jehož řešení předpokládá značné politické odhodlání mnoha zainteresovaných aktérů. Nejedná se o výběr reprezentativní; pokrytí všech relevantních témat přesahuje rozsah věnovaný časopisecké studii, a tak např. důvody k oznamování viktimizace (Alhaboby et al., 2021; Sin, 2013) či dopady násilí na napadené (Burch, 2021; Vedeler et al., 2019; Williams a Tregidga, 2014) zůstaly stranou.

Ačkoli v posledním desetiletí významně přibýlo publikací o DTČN, výzkumná zjištění jsou stále poměrně limitovaná. Především se jen minimum studií zaměřuje na jiný než anglosaský kontext. Absence informací o existenci této specifické formy násilí nejenže může vyvolávat klamný dojem, že k ní nedochází, ale také ji ponechává nepotrestánu, což může podporovat její další páčání a tím i posilovat marginalizaci viktimizovaných. DTČN jsou jedním z mechanismů reprodukce meziskupinových nerovností. Má-li být napraveno porušování práv lidí s disabilitou, zahrnuje to i rozpoznání předsudečné pohnutky přítomné v části násilí na nich páchaném. První směr výzkumu tudíž představuje rozšíření studovaných národních kontextů za hranice anglosaského světa, kde se momentálně soustřeďuje naprostá většina badatelských aktivit. V českém kontextu se dosavadní výzkum DTČN zabíral zjišťováním prevalence, jejími následky, typem pachatele, mírou oznamování policii a faktory, které zvyšují riziko napadení (Walach et al., 2022, 2020). Na tyto kvantitativní studie by měly navázat studie kvalitativní, které umožní napadeným vyjádřit své zkušenosti vlastními slovy a v širších souvislostech.

Zjišťování prevalence DTČN a charakteristik viktimizace a obětí na kvantitativní i kvalitativní bázi by mělo být následováno výzkumem pachatelů. Sin (2018) a Hanisch (2015) vidí právě tuto reorientaci analytické pozornosti na pachatelovo prožívání útoku na lidi s postižením a důvodů, které jej k tomu vedou, jako zásadní. Posun od viktimologie ke kriminologii vnímají rovněž jako součást snahy o vyvážení pozornosti dosud věnované zejména obětem a jejich utrpení, kterou považují za eticky žádoucí (ve smyslu badatelského nepřetěžování jedné skupiny na úkor druhé).

V této souvislosti se jako potřebné jeví prozkoumání specifických způsobů, jimiž se široce sdílené disablistické a ableistické postoje překlápí do interakce nejen pachatele a oběti, ale též dalších aktérů, včetně příbuzných a partnerů, přátel, pečovatelů a osobních asistentů, poskytovatelů bydlení, sociálních pracovníků a orgánů trestněprávní kontroly. Zejména se jako potřebné jeví zkoumání toho, jak jsou disablistické a ableistické normy reprodukovány v rámci běžného chodu institucí, jako je např. policie. Neschopnost rozpoznat různé formy postižení, zejména na mentální úrovni, může vést policisty k užití životu nebezpečných praktik (Vitale, 2017). Více objasněna by měla být rovněž role ableismu v páčání disablistického násilí (Thorneycroft a Asquith, 2021).

Konečně je akutní nedostatek výzkumů zabývajících se efektivitou různých intervencí ve prospěch postihování a prevence DTČN (srov. Mikton et al., 2014). Výzkum v této oblasti by měl vycházet ze základního principu hnutí za práva

lidí s disabilitou „Nic o nás bez nás“ a zapojovat tuto cílovou skupinu nejen coby příjemce daných opatření, ale též jako konzultanty opatření mířících primárně na jiné aktéry, jako je např. policie. Intervence budou efektivní pouze tehdy, budou-li reflektovat reálné potřeby zúčastněných aktérů.

VÁCLAV WALACH působí na katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. V organizaci In IUSTITIA vede výzkumné oddělení. Vystudoval postgraduální obor politologie se zaměřením na bezpečnostní a strategická studia. Odborně se zajímá o témata kriminality, bezpečnosti, bydlení a sociálního vyloučení. Je autorem několika kolektivních monografií a odborných studií.

ORCID: 0000-0003-2643-7633

Literatura

- Alhaboby, Z. A., al-Khateeb, H. M., Barnes, J. a Short, E. (2016). 'The Language is Disgusting and They Refer to My Disability': The Cyberharassment of Disabled People. *Disability & Society*, 31(8), 1138–1143. <https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1235313>
- Alhaboby, Z. A., Barnes, J., Evans, H. a Short, E. (2019). Cyber-victimization of People with Chronic Conditions and Disabilities: A Systematic Review of Scope and Impact. *Trauma, Violence & Abuse*, 20(3), 398–415. <https://doi.org/10.1177/1524838017717743>
- Alhaboby, Z. A., al-Khateeb, H. M., Barnes, J., Jahankhani, H., Pitchford, M., Conradie, L. a Short, E. (2021). Cyber-disability Hate Cases in the UK: The Documentation by the Police and Potential Barriers to Reporting. In H. Jahankhani, A. Jamal a S. Lawson (eds.), *Cybersecurity, Privacy and Freedom Protection in the Connected World* (s. 123–133). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68534-8_8
- Balderston, S. (2013a). Victimized Again? Intersectionality and Injustice in Disabled Women's Lives after Hate Crime and Rape. *Advances in Gender Research*, 18(Part A), 17–51. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A005](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A005)
- Balderston, S. (2013b). After Disablist Hate Crime: Which Interventions Really Work to Resist Victimhood and Build Resilience with Survivors. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 177–192). Routledge.
- Barnes, C. (2010). A Brief History of Discrimination and Disabled People. In L. J. Davies (ed.), *The Disability Studies Reader* (s. 20–32). Routledge.
- Barnes, C. (2020). Understanding the Social Model of Disability: Past, Present and Future. In N. Watson a S. Vehmas (eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd ed.) (Pp. 14–31). Routledge.
- Bê, A. (2019). Ableism and Disablism in Higher Education: The Case of Two Students Living with Chronic Illnesses. *ALTER, European Journal of Disability Research*, 13(3), 179–191. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2019.03.004>
- Borowska-Beszta, B. (2020). Amputation of Disability as Hate Speech Pattern in Poland. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 166–175). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-11>

- Burch, L. (2018). 'You Are a Parasite on the Productive Classes': Online Disablist Hate Speech in Austere Times. *Disability & Society*, 33(3), 392–415. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1411250>
- Burch, L. (2021). *Understanding Disability and Everyday Hate*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-86818-5>
- Campbell, F. K. (2009a). *Contours of Ableism. The Production of Disability and Abledness*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230245181>
- Campbell, F. K. (2009b). Disability Harms: Exploring Internalized Ableism. In C. A. Marshall, E. Kendall, M. E. Banks a R. M. S. Gover (eds.), *Disabilities: Insights from Across Fields and around the World. Volume 1. The Experience: Definitions, Causes, and Consequences* (s. 19–33). Praeger Publishers.
- Clement, S., Brohan, E., Sayce, L., Pool, J. a Thornicroft, G. (2011). Disability Hate Crime and Targeted Violence and Hostility: A Mental Health and Discrimination Perspective. *Journal of Mental Health*, 20, 219–225. <https://doi.org/10.3109/09638237.2011.579645>
- Dammeyer, J. a Chapman, M. (2018). A National Survey on Violence and Discrimination among People with Disabilities. *BMC Public Health*, 18(article no. 355). <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5277-0>
- Davies, L. (2020). Disability under Austerity. Do Some Forms of Political Rhetoric Constitute Disability Hate Speech? In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 176–187). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-12>
- Doherty, G. (2020). Prejudice, Friendship and the Abuse of Disabled People: An Exploration into the Concept of Exploitative Familiarity ('Mate Crime'). *Disability & Society*, 35(9), 1457–1482. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1688646>
- Dwyer, P. (2022). *Violence. A Very Short Introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198831730.001.0001>
- Emerson, E. a Roulstone, A. (2014). Developing an Evidence Base for Violent and Disablist Hate Crime in Britain: Findings from the Life Opportunities Survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(17), 3086–3104. <https://doi.org/10.1177/0886260514534524>
- Fetzer, M. D. a Pezzella, F. S. (2019). The Nature of Bias Crime Injuries: A Comparative Analysis of Physical and Psychological Victimization Affects. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(18), 3864–3887. <https://doi.org/10.1177/0886260516672940>
- Forster, S. a Pearson, A. (2020). 'Bullies Tend to be Obvious': Autistic Adults Perceptions of Friendship and the Concept of 'Mate Crime'. *Disability & Society*, 35(7), 1103–1123. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1680347>
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights). (2015). *Equal Protection for All Victims of Hate Crime – the Case of People with Disabilities*. Publications Office for the European Union.
- Garland, J. a Chakraborti, N. (2012). Divided by a Common Concept? Assessing the Implications of Different Conceptualizations of Hate Crime in the European Union. *European Journal of Criminology*, 9(1), 38–51. <https://doi.org/10.1177/1477370811421645>
- Garland, J. a Funnell, C. (2016). Defining Hate Crime Internationally: Issues and Conundrums. Pp. 15–30 in J. Schweppe a M. Walters (eds.). *The Globalisation of Hate. Internationalising Hate Crime?* Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198785668.003.0002>
- Giannasi, P. (2015). The Narrative for Change: How Disability Became Included in UK Hate Crime Policy. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime. A Multidisciplinary Guide* (s. 54–68). Jessica Kingsley.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. Sage Publications.

- Goodley, D. (2014). *Dis/ability Studies: Theorising Disablism and Ableism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203366974>
- Goodley, K. a Runswick-Cole, K. (2011). The Violence of Disablism. *Sociology of Health & Illness*, 33(4), 602–617. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2010.01302.x>
- Grattet, R. a Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the Dilemma of Difference. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 91(3), 653–698. <https://doi.org/10.2307/1144301>
- Hague, G., Thiara, R. a Mullender, A. (2011). Disabled Women and Domestic Violence: Making the Links, a National UK Study. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18(1), 117–136. <https://doi.org/10.1080/13218719.2010.509040>
- Hall, E. (2018). A Critical Geography of Disability Hate Crime. *Area*, 51(2), 249–256. <https://doi.org/10.1111/area.12455>
- Hall, N. (2013). *Hate Crime* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781843926221>
- Hall, N. (2015). Understanding Hate Crimes: Sociological and Criminological Perspectives. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 69–80). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-7>
- Hanisch, H. (2015). How to Understand Violence against Disabled People. In T. Shakespeare (ed.), *Disability Research Today. International Perspectives* (s. 93–111). Routledge.
- Hardy, S. a Chakraborti, N. (2018). Hate Crimes. In P. Carlen a L. A. França (eds.), *Alternative Criminologies* (s. 252–267). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315158662-16>
- Hartmann, E. (2017). Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology. *International Journal of Conflict and Violence*, 11, 1–9. <https://doi.org/10.4119/UNIBI/ijcv.623>
- Healy, J. C. (2020). ‘It Spreads Like a Creeping Disease’: Experiences of Victims of Disability Hate Crimes in Austerity Britain. *Disability & Society*, 35(2), 176–200. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1624151>
- Healy, J. (2022). An Exposition of Sexual Violence as a Method of Disablist Hate Crime. In I. Zempi a J. Smith (eds.), *Misogyny as Hate Crime* (s. 178–194). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003023722-9>
- Holness, W. (2021). Hate Crime Based on Disability in South Africa: Lessons for Law Reform. *SA Crime Quarterly*, 20(70), 1–15. <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2021/vn70a5597>
- Home Office. (2018). *Hate Crime, England and Wales, 2017/18*. Home Office.
- Hughes, K., Bellis, M. A., Jones, L., Wood, S., Bates, G., Eckley, L., ... A. Officer. (2012). Prevalence and Risk of Violence against Adults with Disabilities: A Systematic Review and Meta-analysis of Observational Studies. *The Lancet*, 379(9826), 1621–1629. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)61851-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61851-5)
- Chakraborti, N. (2010). Crimes against the ‘Other’: Conceptual, Operational and Empirical Challenges for Hate Studies. *Journal of Hate Studies*, 8(1), 9–28. <https://doi.org/10.33972/jhs.66>
- Chakraborti, N. (2015). Framing the Boundaries of Hate Crime. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 13–23). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-2>
- Chakraborti, N. a Garland, J. (2015). *Hate Crime-impact, Causes and Responses* (2nd ed.). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781473918108>
- Iudici, A. a Girolimetto, R. (2020). The Role of Public Places in Disability Hate Crimes (DHCs). In V. Ceccato a M. K. Nalla (eds.), *Crime and Fear in Public Places* (s. 125–141). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429352775-8>

- Jenness, V. a Grattet, R. (2004). *Making Hate a Crime: From Social Movement to Law Enforcement*. Russell Sage Publications.
- Jones, L., Bellis, M. A., Wood, S., Hughes, K., McCoy, E., Eckley, L., ... A. Officer. (2012). Prevalence and Risk of Violence against Children with Disabilities: A Systematic Review and Meta-analysis of Observational Studies. *The Lancet*, 380(9845), 899–907. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60692-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60692-8)
- Kalibová, K. (2017). *Trestná činnost z nenávisti de lege lata a de lege ferenda – některé hmotněprávní aspekty* [Disertační práce]. Masarykova univerzita.
- Kodymová, P. a Vlčko, P. (2014). Probace a domácí násilí na jedincích se zdravotním postižením. *Fórum sociální práce*, 1(2), 88–94.
- Kolářová, K. (2012). Tělesná jinakost, ne/způsobilost, 'postižení', hendikep... K politice překladu a tereotickému vymezení pojmů. In K. Kolářová (ed.), *Jinakost – postižení – kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu* (s. 41–63). Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolářová, K. (2014). (Ne)přizpůsobení krizi, nezpůsobilí občanství? „Postižení“ a „rasa“ v diskurzích krize. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 15(2), 48–60. <https://doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.130>
- Kolářová, K. a Herza, F. (2019). Ne/způsobilost jako nová kategorie sociálních věd. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 55(5), 549–559.
- Kolářová, K. a Herza, F. (2021). Engineering Socialist Integration in the Age of Normalisation: Roma and People with Disabilities as Objects of Care in Socialist Czechoslovakia. In K. Kolářová a M. Winkler (eds.), *Re/imaginings of Disability in State Socialism. Visions, Promises, Frustrations* (s. 167–214). Campus Verlag.
- Krhutová, L. a Sochor, T. (2012). *Zpráva o výsledcích dotazníkového šetření: Projevy a formy diskriminace osob se zdravotním postižením*. Národní rada osob se zdravotním postižením ČR.
- Krnjacki, L., Emerson, E., Llewellyn, G. a Kavanagh, A. M. (2016). Prevalence and Risk of Violence against People with and without Disabilities: Findings from an Australian Population Based Study. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 40(1), 16–21. <https://doi.org/10.1111/1753-6405.12498>
- Krook, M. L. (2020). *Violence against Women in Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088460.001.0001>
- KVOP (Kancelář veřejného ochránce práv). (2020). *Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením*. Veřejný ochránce práv.
- Levin, J. (2013). Disablist Violence in the US: Unacknowledged Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 95–105). Routledge.
- Macdonald, S. (2015). 'Community Fear and Harassment': Learning Difficulties and Hate Crime Incidents in the North-east of England. *Disability & Society*, 30(3), 353–367. <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1009000>
- Macdonald, S. J., Donovan, C. a Clayton, J. (2017). The Disability Bias: Understanding the Context of Hate in Comparison with Other Minority Populations. *Disability & Society*, 32(4), 483–499. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1304206>
- Macdonald, S., Donova, C. a Clayton, J. (2021). 'I May Be Left with No Choice but to End My Torment': Disability and Intersectionalities of Hate Crime. *Disability & Society*, online first. <https://doi.org/10.1080/09687599.2021.1928480>
- Mailhot Amborski, A., Bussieres, E., Vaillancourt-Morel, M. a Joyal, C. C. (2021). Sexual Violence against Persons with Disabilities: A Meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*, online first. <https://doi.org/10.1177/1524838021995975>
- Mason-Bish, H. (2013). Conceptual Issues in the Construction of Disability Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 11–24). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-3>

- Mason-Bish, H. (2015). Beyond the Silo: Rethinking Hate Crime and Intersectionality. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 24–33). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203578988-3>
- Mason-Bish, H. (2018). Creating Ideal Victims in Hate Crime Policy. In M. Duggan (ed.), *Revisiting the 'Ideal Victim': Developments in Critical Victimology* (s. 43–62). Policy Press. <https://doi.org/10.46692/9781447339151.006>
- McCarthy, M. (2017). 'What Kind of Abuse is Him Spitting in My Food?': Reflections on the Similarities between Disability Hate Crime, So-called 'Mate' Crime and Domestic Violence against Women with Intellectual Disabilities. *Disability & Society*, 32(4), 595–600. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1301854>
- McDevitt, J. a Iwama, J. A. (2016). Challenges in Measuring and Understanding Hate Crime. In B. M. Huebner, T. S. Bynum (eds.), *The Handbook of Measurement Issues in Criminology and Criminal Justice* (s. 131–155). John Wiley & Sons.
<https://doi.org/10.1002/9781118868799.ch7>
- McGowan, J. a Elliott, K. (2019). Targeted Violence Perpetrated against Women with Disability by Neighbours and Community Members. *Women's Studies International Forum*, 76(102270). <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2019.102270>
- McMahon, B. T., West, S. L., Lewis, A. N., Armstrong, A. J., a Conway, J. P. (2004). Hate Crimes and Disability in America. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 47(2), 66–75.
<https://doi.org/10.1177/00343552030470020101>
- Mikton, C., Maguire, H. a Shakespeare, T. (2014). A Systematic Review of the Effectiveness of Interventions to Prevent and Respond to Violence against Persons with Disabilities. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(17), 3207–3226.
<https://doi.org/10.1177/0886260514534530>
- Miller, P., Parker, S. a Gillinson, S. (2004). *Disablism. How to Tackle the Last Prejudice*. Demos.
- Mostert, M. P. (2020). Stereotypes Fomenting Hate: Perceptions, Stigma, and Real-world Consequences for Africans with Disabilities. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 150–165). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-10>
- Nario-Redmond, M. (2020). *Ableism: The Causes and Consequences of Disability Prejudices*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119142140>
- Nario-Redmond, M., Kemerling, A. a Silverman, A. (2019). Hostile, Benevolent, and Ambivalent Ableism: Contemporary Manifestations. *Journal of Social Issues*, 75(3), 726–756. <https://doi.org/10.1111/josi.12337>
- Nixon, J. (2009). Domestic Violence and Women with Disabilities: Locating the Issue on the Periphery of Social Movements. *Disability & Society*, 24(1), 77–89.
<https://doi.org/10.1080/09687590802535709>
- Novosad, L. (2001). Formy a zdroje násilí páchaného na lidech s postižením. *Speciální pedagogika*, 11(3), 137–142.
- ODIHR (Office for Democratic Institutions and Human Rights). (2016, 19. prosince). *Hate Crime against People with Disabilities*. OSCE.org. Staženo 19. prosince 2022 z <https://www.osce.org/odihr/hate-crime-against-people-with-disabilities>.
- ODIHR. (2019, 11. ledna). *Hate Crime Data Now Available!* OSCE.org. Staženo 11. ledna 2023 z <https://hatecrime.osce.org/disability-hate-crime?year=2019>
- Osman, R. a Porkertová, H. (2020). 'Upoután vozíkový': absence zdvořilé nevšímavosti jako bariéra při pohybu prostorem uživatelů a uživatelék elektrických vozíků. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 56(1), 85–107.
<https://doi.org/10.13060/csr.2020.004>
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203905135>

- Perry, B. (2009). The Sociology of Hate: Theoretical Approaches. In B. Levin (ed.), *Hate Crimes Volume I: Understanding and Defining Hate Crime* (s. 55–76). Praeger.
- Perry, B. (2015). Exploring the Community Impacts of Hate Crime. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 47–58). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-5>
- Perry, J. (2013). The Wrong War? Critically Examining the ‘Fight against Disability Hate Crime’. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 40–51). Routledge.
- Perry, J. (2016). A Shared Global Perspective on Hate Crime? *Criminal Justice Policy Review*, 27(6), 610–626. <https://doi.org/10.1177/0887403415601473>
- Peršak, N. (2022). Criminalising Hate Crime and Hate Speech at EU Level: Extending the List of Eurocrimes under Article 83(1) TFEU. *Criminal Law Forum*, 33(2), 85–119. <https://doi.org/10.1007/s10609-022-09440-w>
- Piggott, L. (2011). Prosecuting Disability Hate Crime: A Disabling Solution? *People, Place & Policy Online*, 5(1), 25–34. <https://doi.org/10.3351/ppp.0005.0001.0003>
- Poposka, Ž. (2017). Hate Crime on Ground of Disability – Macedonian Case. In *Conference on Hate Crimes in South-East Europe, Sarajevo, 8 November 2016* (s. 117–134). University of Sarajevo.
- Porkertová, H. (2021). ‘Almost Equal’: Confronting Norms and Normality in Experiencing Visual Disability. *Critical Sociology*, 47(7–8), 1331–1347. <https://doi.org/10.1177/0896920520945364>
- Quarmby, K. (2008). *Getting Away with Murder. Disabled People’s Experiences of Hate Crime in the UK*. Scope.
- Ralph, S., Capewell, C. a Bonnet, E. (2016). Disability Hate Crime: Persecuted for Difference. *British Journal of Special Education*, 43(3), 215–232. <https://doi.org/10.1111/1467-8578.12139>
- Reeve, D. (2020). Psycho-emotional Disablism: The Missing Link? In N. Watson a S. Vehmas (eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd ed.) (s. 102–116). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429430817-8>
- Richardson, L., Beadle-Brown, J., Bradshaw, J., Guest, C., Malovic, A. a Himmerich, J. (2016). ‘I Felt that I Deserved It’—Experiences and Implications of Disability Hate Crime. *Tizard Learning Disability Review*, 21(2), 80–88. <https://doi.org/10.1108/TLDR-03-2015-0010>
- Roulstone, A. (2019). Disabled People, Hate Crime and Citizenship. In B. Watermayer, J. McKenzie a L. Swartz (eds.), *The Palgrave Handbook of Disability and Citizenship in the Global South* (s. 339–358). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74675-3_23
- Roulstone, A. a Mason-Bish, H. (2013). Disability, Hate Crime and Violence. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 1–7). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203104460>
- Roulstone, A. a Sadique, K. (2013). Vulnerable to Misinterpretation: Disabled People, ‘Vulnerability’, Hate Crime and the Fight for Legal Recognition. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 11–24). Routledge.
- Roulstone, A., Thomas, P. a Balderston, S. (2011). Between Hate and Vulnerability: Unpacking the British Criminal Justice System’s Construction of Disablist Hate Crime. *Disability & Society*, 26(3), 351–364. <https://doi.org/10.1080/09687599.2011.560418>
- Schweppe, J. (2021). What Is a Hate Crime? *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1902643. <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1902643>
- Schweppe, J. a Walters, M. A. (eds.). (2016). *The Globalization of Hate. Internationalizing Hate Crime?* Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198785668.001.0001>

- Shakespeare, T. (2014). *Disability Rights and Wrongs Revisited* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315887456>
- Sherry, M. (2003). *Don't Ask, Tell or Respond: Silent Acceptance of Disability Hate Crimes*. Disabled Women's Network Ontario.
- Sherry, M. (2010). *Disability Hate Crimes: Does Anyone Really Hate Disabled People?* Ashgate.
- Sherry, M. (2013). International Perspectives on Disability Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (Pp. 80–91). Routledge. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A006](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A006)
- Sherry, M. (2014). Feminist Reflections on Disability Hate Crime. *Gendered Perspectives on Conflict and Violence: Part A*, 18A, 53–66. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A006](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A006)
- Sherry, M. a Neller, A. (2016). Intellectual Disability, Stigma, and Hate Crimes. In K. Scior a S. Werner (eds.), *Intellectual Disability and Stigma. Stepping Out of the Margins* (s. 111–126). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-52499-7_8
- Sherry, M. a Amoate, S. (2020). Hate Speech by Carers. Exploring an Australian Case. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 188–204). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-13>
- Sin, C. H. (2013). Making Disablist Hate Crime Visible: Addressing the Challenges of Improving Reporting. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 147–165). Routledge.
- Sin, C. H. (2014). Using a 'Layers of Influence' Model to Understand the Interaction of Research, Policy and Practice in Relation to Disablist Hate Crime. In N. Chakraborti, J. Garland (eds.), *Responding to Hate Crime: The Case for Connecting Policy and Research* (s. 99–112). Bristol University Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447308768.003.0008>
- Sin, C. H. (2015). Hate Crime against People with Disabilities. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 193–206). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-17>
- Sin, C. H. (2018). Researching Hate Crime against Disabled People – Working through Ethical Considerations when the 'Personal Is Political'. In R. Iphofen a M. Tolich (eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research Ethics* (s. 322–338). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n22>
- Sin, C. H., Hedges, A., Cook, C., Mguni, N. a Comber, N. (2009). *Disabled People's Experience of Targeted Violence and Hostility*. Office for Public Management.
- Sležková, A. a Pastorek, Š. (2022). *Hlasý pro spravedlnost: Oběti trestných činů s postižením v České republice*. Fórum pro lidská práva.
- Smith, M. (2015). Disability Hate Crime – A Call for Action. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 36–53). Jessica Kingsley.
- Strnadová, I. (2015). 'My Sister Won't Let Me.' Issues of Control over One's Own Life as Experienced by Older Women with Intellectual Disabilities. In T. Shakespeare (ed.), *Disability Research Today. International Perspectives* (s. 166–181). Routledge.
- Swain, J., French, S. a Cameron, C. (2003). *Controversial Issues in a Disabling Society*. Open University Press.
- Synek, M. (2018). Perfect Etiquette: On Diplomatically Arguing with Members. *Medicine Anthropology Theory*, 5(1), 25–49. <https://doi.org/10.17157/mat.5.1.500>
- Šumskienė, E. (2017). Disability Hate Crime: The Overlooked Consequence of the Deinstitutionalization of Care. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 15(1), 70–79. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2017.15.10810>

- Taylor, S. (2017). The Challenges of Disablist Hate Crime. In A. Haynes, J. Schweppe a S. Taylor (eds.), *Critical Perspectives on Hate Crime. Contributions from the Island of Ireland* (s. 209–232). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-52667-0_11
- Temple, J. B., H. Wong., A. Ferdinand, S. Avery, Y. Paradies, M. Kelaher. (2020). „Physical Violence and Violent Threats Reported by Aboriginal and Torres Strait Islander People with a Disability: Cross Sectional Evidence from a Nationally Representative Survey.“ *BMC Public Health* 20, 1752, <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09684-4>.
- Thomas, C. (1999). *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability*. Open University Press.
- Thomas, P. (2013). Hate Crime or Mate Crime? Disablist Hostility, Contempt and Ridicule. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 135–146). Routledge.
- Thornewcroft, R. (2017). Problematising and Reconceptualising ‘Vulnerability’ in the Context of Disablist Violence. In N. L. Asquith, I. Barthowiak-Théron a K. A. Roberts (eds.), *Policing Encounters with Vulnerability* (Pp. 27–45). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-51228-0_2
- Thornewcroft, R. (2020). *Reimagining Disablist and Ableist Violence as Abjection*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429347887>
- Thornewcroft, R. a Asquith, N. L. (2015). The Dark Figure of Disablist Violence. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(5), 489–507.
<https://doi.org/10.1111/hojo.12147>
- Thornewcroft, R. a Asquith, N. L. (2019). Crippling Criminology. *Theoretical Criminology*, online first. <https://doi.org/10.1177/1362480619877697>
- Thornewcroft, R. a Asquith, N. L. (2021). Unexceptional Violence in Exceptional Times: Disablist and Ableist Violence during the COVID-19 Pandemic. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 10(2), 140–155.
<https://doi.org/10.5204/ijcsd.1743>
- Tyson, J. (2020). Disablist Hate Crime: A Scar on the Conscience of the Criminal Justice System? In J. Tapley a P. Davies (eds.), *Victimology. Research, Policy and Activism* (s. 185–212). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42288-2_8
- Tyson, J., Giannasi, P. a Hall, N. (2015). Johnny Come Lately? The International and Domestic Policy Context of Disability Hate Crime. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 20–35). Jessica Kingsley.
- Tyson, J. a Hall, N. (2015). Perpetrators of Disability Hate Crime. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 69–87). Jessica Kingsley.
- US Department of Justice. (2020). *FBI Releases 2019 Hate Crime Statistics*. Justice.gov
 Staženo 20. července 2021 z <https://www.justice.gov/hatecrimes/hate-crime-statistics>
- Vedeler, J. S., Olsen, T. a Eriksen, J. (2019). Hate Speech Harms: A Social Justice Discussion od Disabled Norwegians’ Experiences. *Disability & Society*, 34(3), 368–383.
<https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1515723>
- Vitale, A. (2017). *End of Policing*. Verso.
- Walach, V., Petruželka, B. a Kalibová, K. (2020). *Násilí a předsudečné násilí proti lidem se zdravotním postižením z pohledu organizací pracujících s touto cílovou skupinou*. In IUSTITIA.
- Walach, V., Petruželka, B. a Kalibová, K. (2022). *Zkušenosti lidí se zdravotním postižením s násilím a předsudečným násilím. Factsheet z kvantitativního výzkumu*. In IUSTITIA.
- Walby, S. (2012). Violence and Society: Introduction to an Emerging Field of Sociology. *Current Sociology*, 61(2), 95–111. <https://doi.org/10.1177/0011392112456478>

- Waxman, B. F. (1991). Hatred: The Unacknowledged Dimension in Violence against Disabled People. *Sexuality and Disability*, 9(3), 185–199. <https://doi.org/10.1007/BF01102392>
- Wilkin, D. (2020). *Disability Hate Crime. Experiences of Everyday Hostility on Public Transport*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28726-9>
- Williams, M. a Tregidga, J. (2013). *Time for Justice*. Race Equality First, Cardiff University.
- Williams, M. a Tregidga, J. (2014). Hate Crime Victimization in Wales: Psychological and Physical Impacts across Seven Hate Crime Victim Types. *British Journal of Criminology*, 54, 946–967. <https://doi.org/10.1093/bjc/azu043>